

Jacques Ranciere'nin Siyaset Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme

Z. Selin Keykubat

Mersin Üniversitesi
Kamu Yönetimi Bölümü

Hatice Koç

Mersin Üniversitesi
Kamu Yönetimi Bölümü

Özet: Bu çalışma günümüzün popüler düşünürlerinden biri olarak addedilen Jacques Ranciere'nin siyaset felsefesine genel bir giriş niteliği taşımaktadır. Bu amaç çerçevesinde, çalışmada Ranciere'nin siyaset felsefesinin merkezinde yer alan ve ona özgünlüğünü kazandıran 'uyuşmazlık' kavramı üzerine odaklanılmakta ve yine, onun siyaset felsefesinin belirleyici özelliği olarak gösterilen 'siyasetin sonu' iddialarına karşı getirdiği eleştiriye değinilmektedir. Bunun yanı sıra, düşünürün siyasal-siyaset ayrımı temel alınmakta ve 'siyasal olan'a yüklediği anlam tartışılmaktadır. Ranciere'nin pratik siyasete ve demokrasiye yönelik olan daha güncel konular hakkındaki fikirlerinin de yer aldığı çalışmada, karşılaştırmalı yöntem kullanılarak düşünürün Chantal Mouffe, Ernesto Laclau, Alain Badiou ve Slavoj Zizek gibi günümüzün popüler düşünürleriyle çok sayıda benzerliği olduğu öne sürülmektedir. Çalışma Ranciere'nin sadece siyasal kavramına ve siyaset ve demokrasiye ilişkin görüşlerini, düşünürün eserleri doğrultusunda sorgulama amacı taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ranciere, uyuşmazlık, siyasetin sonu, siyasal olan

An Assessment on Political Philosophy of Jacques Ranciere

Abstract: This study has been designed in the nature of a general introduction to political philosophy of Jacques Ranciere who is deemed as one of the popular philosophers of our time. Within this framework, the study focuses on the notion of 'disagreement' that is basis of Ranciere's political philosophy and which brings its originality and refers to his critics to the assertion of 'the end of politics' which is shown as the determining feature of his political philosophy. In addition, the study is based on the distinction made by him between "the political" and "the politics" and the meaning attributed to 'the political' by him. In this study which includes Ranciere's ideas on the current issues as to practical politics and democracy, comparative method is used and it is asserted that he has lots of similarities with the other popular philosophers of our time such as Chantal Mouffe, Ernesto Laclau, Alain Badiou and Slavoj Zizek. The study aims at examining his opinions about the notion of the political, politics and democracy in accordance with his works.

Keywords: Ranciere, disagreement, end of politics, the political

Giriş

1968 öğrenci olayları esnasında, aralarındaki düşünsel anlaşmazlık sebebiyle Louis Althusser'in çevresinden kopan¹ bir entelektüel olan Jacques Ranciere, 'siyasetin sonu' temalarının ortalığı kapladığı yirminci yüzyılın son çeyreğindeki bulanık siyasal/entelektüel konjonktüre ilişkin yorum ve eleştirilerini dile getiren bir düşünürdür.² Platon ve Aristo'dan günümüze, Batı'da ortaya çıkmış klasik siyaset felsefesi geleneğini tartışan Ranciere, günümüzde de güncelliğini korumakta olan 'siyasetin sonu' düşüncelerini şiddetle eleştirir.

Ona göre siyasetin sonu anlayışı; "siyasetin her tür toplumsal özgürleşme vaadiyle, her tür eskatolojik beklentiyle göbek bağını kopardığı ve asıl doğasına, yani belli bir topluluğun menfaat ve çıkarlarının akıllıca yönetilmesine indirmediği bir söylemler yumağına" (Ranciere, 2007:9) karşılık gelir. Demokrasinin de bu söylemler yumağının tam ortasında duran bir söylemden ibaret olduğunu söyleyen Ranciere'e göre "Ütopya adalarına yapılan kaçamak yolculuk olarak siyaset sona eriyordu. Siyaset artık gemiyi idare etmek ve dalgaya uyum sağlamak sanatıyla, büyümenin doğal ve barışçıl hareketiyle özdeşleşiyordu" (Ranciere, 2007: 19).

Bu bilgiler ışığında, kendine özgü bir siyaset teorisi geliştirdiğini söyleyebileceğimiz Ranciere'nin görüşlerini içeren bu çalışma, düşünürün siyasala, siyasete ve demokrasiye yönelik olan düşünceleriyle sınırlandırılmıştır. Konuyla ilgili olarak literatür taraması yapılmış ve çalışma bu şekilde ortaya çıkmıştır.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, Ranciere'nin siyaset felsefesinin merkezinde yer alan ve ona özgünlüğünü kazandıran 'uyuşmazlık' kavramı ve bunun siyaseten anlamı üzerinde durulacak ve buna ek olarak yine onun siyaset felsefesinin belirleyici özelliği olarak addedilen siyasetin sonu tezlerine getirdiği eleştiri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bunların yanı sıra, yine ilk bölümde yer alan 'Ranciere'de Siyasal Kavramı' başlığı altında Ranciere'nin siyasal tanımı incelenecek ve düşünürün 'siyasal olan-siyaset ayrımı' gözler önüne serilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Ranciere'nin pratik siyasete ve demokrasiye yönelik olan daha güncel konular hakkındaki fikirlerine yer verilecek ve Ranciere'nin Chantal Mouffe, Ernesto Laclau, Alain Badiou ve

¹ Althusser, 68 olaylarını başlangıçta sessiz kalarak seyretmiştir. Daha sonra ise, öğrencileri solculuğun çocukluk hastalığının kurbanları olarak tanımlayan FKP çizgisini takip etmiş ve yine bu parti çizgisi uyarınca yaşananların devrim olmadığını ileri sürmüştür. Bu sebeple birçok kişinin eleştirilerine maruz kalan Althusser'in, Ranciere'yle yaşadığı kopuşun sebebi de o dönemdeki pasif tavrıdır.

² M. Güzel, 2007, "Siyasalın Kıyısında Demokrasiyi Taşlamak," *Gazete Star*, 5 Kasım, <<http://www.stargazete.com/mobil/siyasalin-kiyisinda-demokrasiyi-taslamak-haber-7694.mob>>, e.t. 23.04.2011.

Slavoj Zizek gibi, günümüzün popüler düşünürleriyle benzerlikleri ve/veya farklılıklarına dikkat çekilmeye çalışılacak.

Ranciere'nin Siyaset Felsefesine Genel Bir Giriş

1940 Cezayir doğumlu bir Fransız filozof olan Ranciere günümüzün önemli düşünürlerinden biri olarak gösterilmektedir. *Paris VIII (St. Denis) Üniversitesi'nde felsefe dersleri vermiş olan Ranciere'in adı ilk kez Althusser'in iki ciltlik *Lire le Capital* (1965; *Kapital'i Okumak*) derlemesine yazdığı yazıyla öne çıkmıştır.*³ 1968 öğrenci ayaklanmaları sırasında Althusser'le fikir ayrılığına düşen Ranciere, Althusser çevresinden kopuşunun gerekçelerini *La Leçon d'Althusser* (1974, Althusser'in Verdiği Ders) adlı kitabında anlatır. Bu siyasi ve teorik kopuş, ona göre, "bilgi ile kitleler arasındaki tarihsel ve felsefi ilişkilere" bakışlarındaki ciddi farkların ürünüdür.

Ranciere ilk kez 1998'de yayımlanan *Siyasalın Kıyısında* ile birlikte, Batı geleneğinde "siyasal"ın kuruluşu üzerine odaklanmaya başlar ve *Le Mesentente (Uyuşmazlık, Aralık, 2005)*, *La haine de la democratie* (2005, Demokrasi Nefreti) kitaplarında da özgün bir siyaset düşüncesi geliştirir. Dünya çapında özellikle demokrasi ve estetik üzerine olan görüşleriyle tanınan bir filozof olan Ranciere'nin *Uyuşmazlık, Politika ve Felsefe* (2005), *Estetik Bilinçdışı* (2006), *Siyasalın Kıyısında* (2007), *Filozof ve Yoksulları* (2009), *Özgürleşen Seyirci* (2010), *Tarihin Adları* (2011) olmak üzere, çok sayıda kitabının Türkçeye çevrildiği görülür. Ranciere'nin kendine özgü tarzıyla, *bu kitaplarında ufuk açıcı teoriler öne sürdüğünü söylemek yanlış olmaz.*⁴

Giriş kısmında da belirtildiği üzere, çalışmanın asıl ilgi alanının 'siyaset' olması dolayısıyla, çalışma içerisinde Ranciere'nin özellikle bu konuya ilişkin eserleri üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu doğrultuda, yayınlanma tarihi açısından öncelik teşkil etmesi bakımından, ilk olarak *Uyuşmazlık, Politika ve Felsefe* isimli kitabının içeriğinden bahsedilmesi uygun olacaktır.

Ranciere'nin bu kitabındaki temel soruları şunlardır; "politik felsefe diye bir şey var mı?, Felsefe" ile "politik" sıfatı arasındaki bağlantıda söz konusu olan tam olarak nedir?" (Ranciere, 2005:9). Politikanın ve felsefenin doğası ve özgüllüğü üzerine bu düşünüşte, Ranciere, Aristoteles'ten yola çıkıp demokrasinin çağdaş anlamlarına doğru yürür; yol boyunca da, politik akılsallığın merkezinde bulunan uyuşmazlık mantığını gözden geçirir. Bu 'uyuşmazlığa' değinilecek olunursa:

"Ranciere, uyuşmazlıktan siyasetin stenosu diye bahseder; mutenalaştırma Ranciere'nin polis düzeni dediği, yani duyulur olanın bölüşümü dediği şeyle örtüşür. Bu bölüşümde, kent parçaların bakiyesiz

³ <http://www.metiskitap.com/scripts/catalog/Author.asp?ID=24166>, e. t. 27.04.2011.

⁴ Öz, Hale,(28 Mart 2011) , Jacques Ranciere Bilgi Poetikasını Çözümlüyor, <http://yenisafak.com.tr/KulturSanat/?i=310651>, e. t. 23.04.2011.

bölüşümü olarak, parçalar ile onların işlevleri arasındaki, siyasetin polemik mahiyetini hükümsüz kılmayı amaçlayan bir hiyerarşi olarak algılanır. Siyaset demos'a, Ranciere'nin deyişiyle yoksullar takımına çağrıda bulunmak yoluyla mutenalaştırmayı sekteye uğrattır" (Arditi, 2010: 105).

Öte yandan Ranciere'e bakılırsa, demos ancak uygunsuz bir takım olabilir, zira yoksullar - ya da popülizmin tercih edilen diliyle sıradan insanların kendi özgürlükleri gibi içi boş bir mülkiyete sahip olmak dışında politikada gerçek bir yeri olmayanları temsil eder. Ranciere'e göre, demosun uygunsuz oluşu ki demokrasinin skandalıdır bu, siyasetin kurucu uyumsuzluğudur. Ranciere uyumsuzluğu tam olarak şöyle tanımlar:

"Belli türden bir konuşma durumu: muhataplardan birinin ötekinin ne söylediğini bir kerede anladığı ve anlamadığı konuşma durumu. Uyuşmazlık aynı şeye ak diyen ile kara diyen iki kişi arasındaki çatışma değildir. Uyuşmazlık, aynı şeye ak diyen iki kişi ile ak demesine rağmen, aklıktan aynı şeyi anlamayan ya da karşısındakinin de aklıkla aynı şeyi kastettiğini anlamayan bir başkası arasındaki çatışmadır... Uyuşmazlık tek başına sözcüklere atıfta bulunmak yerine, genellikle, konuşan tarafların kendilerini içinde bulduğu durumun kendisiyle bağlantılıdır" (Ranciere, 2005: 12).

Dolayısıyla, Ranciere'de uyumsuzluk, büyük oranda söylemsel bir sorundur. Dahası Ranciere uyumsuzluğun salt bir teorileşme nesnesi olmadığını, aynı zamanda bir soruşturma yöntemi olduğunu, zira "bir yazarı yahut kavramı ele almanın, öncelikle bir uyumsuzluğa zemin hazırlamak, bir farklılık işleticisini test etmek" anlamına geldiğini savunur (Arditi, 2010: 148).

Uyuşmazlık, Politika ve Felsefe kitabının içeriğine kısaca değinilmesinin ardından, çalışmanın konusuyla ilgili önem arz eden bir diğer kitabına; *Siyasalin Kıyısında*'ya kısaca değinmek, Ranciere'nin siyasete yönelik düşüncelerini anlamak açısından temel teşkil eder. Ranciere, *Siyasalin Kıyısında* isimli eserinde, önsözünde de belirttiği üzere, siyasalin kıyıları sorununu, saplantılı bir son temasının damgasını vurduğu bir siyasal konjonktürde gündeme getirmeyi amaçlar. Temel derdinin siyaseti artık geride kalmış antikallıklar listesine ekleyenler olduğunu ifade edebileceğimiz yazar, kitabında öncelikli olarak bu görüşlere yönelik itirazlarını sunar. Siyasetle siyasalin sorgulandığı bu eser, kitabın arka kapak yazısında da iddia edildiği gibi '*siyasetin sonu tezlerine çok güçlü bir cevap*' olma niteliği taşır.

Siyasetin sonu söylemlerinin ortalığı kapladığı dönemde, Ranciere siyaset-öncesi nefretler konusuna değinir ve Fransa örneğini verir. "*Fransa'da ortaya çıkan ırkçı ve yabancı düşmanı ihtirasların boşanması, arkaik çatışmaların sonunu ilan eden resmi söylemin tatlı mırıltısı arasında patavatsızca çınliyordu*" diyen Ranciere'e (2007: 10) göre bu örnek, son'un toprakları üzerinde yeni bir köken sahnesinin kurulmakta olduğunu ifade eder. Irkçı ve yabancı düşmanı ihtirasların zincirinden boşanması gibi olgusal gerçeklikler göz önünde dururken, siyasetin sona erdiği ve arkaik çatışmaların bittiği iddialarının ne anlama geldiğini sorgulayan Ranciere, bu soruya cevap

bulabilmek ve hem işletmeci aklın zafer çığığını hem de arkaik nefret patlamalarının oluşturduğu karmaşayı çözümlenebilmek amacıyla kurucu metaforlara geri dönmek gerektiğini salık verir. Bu yüzden, bu kitabında da, *Uyuşmazlık, Felsefe ve Politika*'da olduğu gibi sıklıkla Platon ve Aristo'ya atıfta bulunur ve günümüze değin varlığını sürdüren siyaset felsefesi geleneğini tartışır. Kitabında siyasal ve siyaset ayrımının mevcut olduğunu görebileceğimiz Ranciere, siyasal olanı tanımlamaya çalışır. Ona göre, "siyasal olan felsefi bir düşünme nesnesi olarak kendini dayatır" (Ranciere, 2007: 11). Yazar, siyasetten değil de siyasaldan söz edilerek, iktidarın mutfağından değil, yasanın, iktidarın ve cemaatin ilkelerinden söz edildiğini vurgular.

Kitabında, siyasalın kıyılarını, 'polis' ve 'politika' ilkelerinin karşılaşması yerine, birinin diğeriyle düğümlü olduğu biçimler sistemi olarak tanımlayıp çizmeye çalışan Ranciere, toplulukları yönetme sanatı olarak 'polis' ile eşitlikçi ön-varsayımın eyleme geçirilmesi olarak 'politika'yı birbirinden ayırt eder. Alışık olduğumuz açıklamaların dışına çıkan Ranciere, polisi toplumu bir arada tutan ve meşrulaştırmayı mümkün kılan bir taraf olarak tanımlar. Ama Ranciere'e göre, bu meşrulaştırma polisin toplumsal işlevi yerine polisin imgesi sayesinde mümkün olur. Ona göre, polis toplumsal bir işlev değildir, fakat toplumun imgesel bir ifadesidir. Politika ise bir düzen değil, polisin düzenini kesintiye uğratan, hiyerarşisini parçalayan bir özneleşme sürecidir, yerini bilmeme, kendine biçilen kimlikle özdeşleşmemedir (disidentification).

Benzer aykırı düşünceler Ranciere'nin siyaset ve demokrasi tanımlarında da görülmektedir. Ona göre:

"Siyaset, topluluğu yönetme sanatı değildir; beşeri eylemin uyumsuzluğa dayalı bir biçimdir, insan gruplarının toplanmasını ve yönetilmesini belirleyen kuralların bir istisnasıdır. Demokrasi ise, ne bir hükümet etme biçimidir ne de bir toplumsal yaşam tarzı; demokrasi, siyasal özneleri var eden bir özneleşme tarzıdır. Bu çifte karşı olumlama ortak-varlığın birinci özü olarak siyasal olan fikrinden kopmayı gerektirir. Siyaset düşüncesini iktidar düşüncesinden ayırıştırmayı varsayar" (Ranciere, 2007: 13).

Kısacası, eserlerinde, klasik siyaset felsefesinde hakim olan temel görüşlerden yola çıktığını gördüğümüz Ranciere'nin çokluğun (demos'un, yani halkın) ihtiraslarını, arzularını ustalıkla düzene sokarak toplumu barışa kavuşturan siyaset sanatı düşüncesini içeren demokrasi anlayışına karşı çıktığı görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konulara son derece ayrıntılı olarak yer verileceği için, Ranciere'nin düşüncelerine eserleri üzerinden bu ölçüde bir giriş yeterlidir. Ranciere'nin günümüze kadar gelmiş temel önermeleri tersine çeviren bir düşünür olduğu çalışmanın diğer başlıklarının altında da net olarak görülür.

Ranciere'de Siyasal Kavramı

Düşüncelerinde siyasal ve siyaset ayrımı mevcut olan Ranciere, özellikle *Siyasalin Kıyısında* isimli kitabında siyasal olanı tanımlamaya çalışır.

Ona göre, "siyasal olanın felsefi bir düşünme nesnesi olarak kendini dayatmasının nedeni, bir ad olarak siyasetten, yani sıradan anlamı içindeki, partilerin iktidar mücadelesi ve bu iktidarın icrası anlamındaki siyasetten belirgin ve kullanışlı bir farklılığa işaret etmesidir" (Ranciere, 2007: 11).

Ranciere, siyasal olan nedir sorusuna, ayrı türden iki sürecin karşılaşmasıdır cevabını verir. İlk sürecin hükümet süreci olduğunu söyler. "Cemaat halindeki insanların bir araya gelişini ve rızalarını örgütlemekten ibaret olduğunu ve temelinde yerler ile görevlerin hiyerarşik dağılımı olduğunu" (Ranciere, 2007: 71) dile getirir ve bu sürece polis adını verir. İkinci sürecin ise eşitlik süreci olduğunu söyler. "Herhangi birisinin herhangi bir başkasıyla eşit olduğunun varsayılması ve bu eşitliğin doğrulanması kaygısının kılavuzluk ettiği pratiklerin oyunundan ibaret olduğunu" (Ranciere, 2007: 71) dile getirir. Bu oyunu anlatacak en uygun adın özgürleşme olduğunu söyler. Ranciere göre polis, özgürleşme, siyasal olanın iççeliği üzerinde ısrarlıysak, özgürleşme sürecine siyaset adını verebileceğimizi söyleyerek polis, siyaset, siyasal olanı ayırt etmiş olduğumuzu söyler. Siyasal olanı ise siyaset ile polisin bir haksızlığın, bir zararın ele alınışında karşılaşmaları olarak tanımlar.

Çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere, Ranciere, siyasetten değil de siyasaldan söz edilerek, iktidarın mutfağından değil, yasanın, iktidarın ve cemaatin ilkelerinden söz edildiğini vurgular. Ranciere'e göre siyaset belli bir etkinliği tarif etme faziletine sahiptir; siyasal olanın nesnesi ise ortak yaşam durumudur. Kitabında siyasal ihtilafı da bahseden Ranciere, konuyla ilgili olarak şu yorumda bulunur:

"Siyasal ihtilaf farklı çıkarları olan grupları karşı karşıya getirmez. Cemaatteki kısımları ve payları farklı bir biçimde sayan mantıkları karşı karşıya getirir. "Zenginler" ile "fakirlerin" mücadelesi, bu sözcüklerin bir çift oluşturabilmelerinin, cemaate ilişkin bir başka hesabın kategorilerini yerleştirebilmelerinin mümkün olması için verilen mücadeledir. Siyasal ihtilaf, siyasete has olanın ihtilafı varlığı ve beraberinde cemaatin kısımlarının ve mekanlarının bölgelere ayrılması üzerinedir. Cemaatin kısımlarını saymanın iki biçimi vardır. Birincisi yalnızca gerçek kısımları sayar: bunlar, her türlü eklentiyi dışlamak suretiyle, soy farklılıkları tarafından tanımlanmış fiili gruplar, işlevler, toplumsal bünyeyi oluşturan yerler ve çıkarlardır. İkincisi bunlara "ek olarak", payı olmayanların payını sayar. Birincisine polis denir, ikincisine siyaset" (Ranciere, 2007: 148).

Kısacası Ranciere, Chantal Mouffe ve Heidegger'de de görebileceğimiz gibi siyaset "ontik" (varlıksal) ve siyasal olan "ontolojik" (varlık bilimsel) ayrımına gider. Temel iddiası da, siyasetin gündelik hayata ilişkin, parti politikaları, seçimler gibi siyasi icraatlar alanı olduğu, siyasal olanın ise siyaset felsefesinin bir nesnesi olduğu ve siyasetin içerisinden çıkarıldığıdır. Siyasalın bu şekilde açıklanmasının ardından, *Ranciere ve Siyaset* başlığı altında çalışmanın başından beri sözü edilen siyasal-siyaset ayrımı daha net olarak anlaşılacaktır.

Ranciere'nin Siyaset Anlayışı

Günümüzde güncelliğini koruyan siyasetin sonu anlayışının, çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere, bir söylemler yumağına karşılık geldiğini söyleyen Ranciere, çağımızın sözde somut çözümlenmeleri ve yeni bilgeliklerinin, aslında siyaset felsefesinin en eski betimleme kalıplarının ve çözümlerinin ucuz birer kopyası olduğunu ve siyasetin sonu meselesinin yerine, daha genel nitelikteki siyasetin "kıyıları" meselesini, yani siyasetin kendi sahasını belirlemesi, sınırlarını koyması ve kendi uçurumlarıyla yüzleşmesinin farklı tarzları meselesinin koyulması gerektiğini söyler (Ranciere, 2007: 10). Ona göre:

"Siyasetin sonu sosyolojik tezi, simetrik olarak, siyasetin artık bir varlık sebebi olmadığı bir toplumsal halin varlığını gündeme taşımaktadır- ister tam da bu hali doğurarak amaçlarını gerçekleştirmiş olduğu için olsun, ister siyasetin biçimleri artık güncel ekonomik ve toplumsal ilişkilerin yapaylığına ve akışkanlığına uyum sağlayamadığı için . o halde bu tez özetle şudur:kapitalizm, mantığı sonuna kadar takip edildiği taktirde, siyasetin zamanlaşımına neden olur. Bu durumda tez, ya maddesizleşmiş Leviathan'ın zaferi karşısındaki siyaset için yas tutmaya, ya da kapitalizmin bu had safhasına karşılık düşen toplumsallık biçimlerine uyum sağlayabilen çatlamış, parçalı, sibernetik, oyuncu vs. Siyaset biçimlerine varmaktadır" (Ranciere, 2007: 156-157).

Siyasetin cemaatleri yönetme sanatı olmadığını vurgulayan Ranciere'e göre siyaset, "*insani eylemin uyumsuzluğa dayalı biçimidir insan gruplarının toplanmasını ve yönetilmesini belirleyen kaidelerin istisnasıdır.*"(Ranciere, 2007: 13). Bu ifadeyle Ranciere'nin vurgulamaya çalıştığı şey; çokluğu bir içinde erimesinin imkansızlığıdır; yani Ranciere bu kadar farklı haz ve arzu peşinde koşan insanların olduğu bir dünyada bütünleşik özdeşleşmenin sağlanmasının ve mutabakatın imkansız olduğunu söyleyerek, siyasetin özünde uyumsuzluğun var olduğunu vurgular. Ranciere, siyasetin asıl meselesini *Siyasalin Kıyısında* isimli kitabında şöyle açıklar:

"Halkın ırk ya da nüfus olmadığı, fakirlerin nüfusun engellenmiş kesimi olmadıkları, proleterlerin sanayi emekçileri grubu vs. olmadıkları; bunun yerine, sayılmayanların hesabının ya da olmayanların payının özgül bir figürü, toplum kesimlerinin her türlü hesabına /sayımına ek olarak fazla dan kaydedilen özneler oldukları ölçüdedir ki, siyaset vardır. Bu payın var olması; siyasetin asıl meselesi budur" (Ranciere, 2007: 148).

Ranciere siyaseti **arkhe**⁵ mantığının özgül bir biçimde sekteye uğraması şeklinde tanımlar. Ona göre siyaset "*bir iktidarı uygulayan ile ona maruz kalan arasındaki normal konum dağılımının basitçe sekteye uğramasını değil, bu konumlara "has" "yatkinlikler" olduğu fikrinin sekeye uğramasını varsayar*" (Ranciere, 2007: 173). "*Siyaset, bir cemaatin ilkesinin, yasasının ya da "has özelliğinin" edimselleşmesinin değildir*" (Ranciere, 2007: 72) diyerek siyasetin

⁵ Arkhe Yunanca kökenli bir kelime olup; temel, dayanak anlamlarına gelmektedir.

bir arkhe'sinin olmadığını eserlerinde özellikle vurgulayan Ranciere, siyasetin kelimenin gerçek anlamıyla "anarşik" (Ranciere, 2007: 72) olduğunu ve bizzat demokrasinin buna işaret ettiğini söyler.

Siyasetin sonu ve siyasetin geri dönüşünün, siyaseti toplumsalın bir hali ile devlet aygıtının bir hali arasındaki basit ilişki içerisinde yok etmenin birbirini tamamlayan iki tarzı olduğunu söyleyen Ranciere, bu yok etmeyi mutabakat olarak tanımlar. Ranciere'e göre siyasetin özü, toplumun kendi kendisiyle farklılığı açığa vuran uyuşmazlık içindeki özneleşme tarzlarında yatar. Mutabakatın özü ise, çatışmaya ve şiddete karşı barışçıl tartışma ve akılcı uyum değildir. Mutabakatın özü, duyumsanabilir olanın kendi kendisine mesafesi olarak uyuşmazlığın yok edilmesi, fazladan öznelerin yok edilmesi, halkın toplumsal bedenin parçalarının toplamına ve siyasal cemaatin bu farklı kısımların çıkar ve ihtiras ilişkilerine indirgenmesidir (Ranciere,2007:156).

Siyasetin sonunun geldiğine dair söylentileri *Siyasalın Kıyısında* isimli kitabında ele alan Ranciere, bu konuyu açıklamak için 1988 Fransa başkanlık seçimi örneği üzerinden hareket eder. Bu seçimdeki genç adayın, vaadin ihtiyar adamı olarak işaret ettiği rakip adaya karşı, halkı kendisini seçmeye davet ettiğini ifade eden Ranciere, iki adayın da tüm kozlarını oynadıkları siyasal yüzleşmeden bahseder. Genç adayın işinin ters gittiğini söyleyen Ranciere, bunun sebebini sorgular. Ranciere, ihtiyar rakibin kendisinden beklendiği gibi vaatte bulunmadığının ve hiçbir söz vermediğinin altını çizer ve bu adayın sadece en kötünün vaadini dile getirdiğini söyler. Yaşlı aday en kötünün, parçalanmanın ve iç savaşın sözünü vermiştir. Yani "vaat olgusuyla birlikte aşılmış olduğu söylenen savaşı korkulası bir tercih ufku olarak yeniden sahneye sürmüştür. Böylece siyasal olan, başka bir sonda, bir başka sınırdan toplanmaya çağırılmıştır" (Ranciere, 2007: 22). Siyasetin sonunun mekanının böylelikle en kötünün vaat edilmesiyle dönüştürülmüş olduğunu belirten Ranciere seçim konjonktüründeki durumu şöyle ifade eder:

"Fransa Fransızlarıdır' sloganını atan adayın topladığı dört milyon oy, şunu tüm kalabalığıyla ilan ediyordu: siyasetin çöktüğü, zenginlerin partisiyle fakirlerin partisinin görünüşte aynı şeyi söylediği yerde, aslında çarpıcı bir biçimde açığa çıkan, mutabakat değil dışlamadır; tatminlerin birlikte varoluşunun toplumsal akılsallığı olarak akıl değil, ötekine duyulan katıksız nefret, dışlamaya yönelik bir araya gelmedir. Siyasetin yüzyılı yakalamaya, dogmaları ve tabuları bırakmaya çağırıldığı yerde, beklenen, yani önyargısız modernliğin zaferi değil de başka bir şey belirmişti sahnede: en arkaik olanın, her türlü yargıdan önce gelen çıplak nefretin geri dönüşü" (Ranciere, 2007: 37).

Kısacası, Ranciere siyasetin cemaatleri yönetme sanatı olmadığını vurgular; ona göre siyaset, "insani eylemin uyuşmazlığa dayalı biçimidir insan gruplarının toplanmasını ve yönetilmesini belirleyen kaidelerin istisnasıdır" (Ranciere, 2007: 13). Ranciere, felsefenin etkinlik nesnesi olarak gördüğü 'siyasal' hakkında çıkarımlarda bulunabilmek için, siyaset üzerinden hareket eder; eserlerinde sıklıkla Fransa örneği üzerinden gider ve bu şekilde 'siyasal olan'a dair görüşlerini açıklamaya çalışır.

Ranciere'nin Demokrasi Kavramlaştırması

Ranciere'nin demokrasi anlayışının Deleuze, Badiou gibi düşünürlerin demokrasi anlayışıyla son derece benzerlik gösterdiği, hatta onlardan bir adım daha radikal bir bakış açısı olduğu iddia edilebilir. Çalışmalarında demokrasiye ilişkin bakış açısını ifade ederken sıklıkla klasik siyaset anlayışına, Aristo ve Platon'a vurgu yapan Ranciere, bu anlamda temel esin kaynağının bu düşünürler olduğunu gözler önüne serer.

Ranciere'ye göre birçok yerde duyduklarımızın aksine bugün hakim olduğu iddia edilen mutabakatçı siyaset türü, demokraside bir ilerlemeyi temsil etmekten ziyade, kendisinin post demokrasi dediği bir dönemde yaşadığımızın işaretidir⁶. Ranciere'e göre bugün demokrasi için bir model teşkil ettiği düşünülen mutabakatçı pratikler, tam olarak demokrasinin yaşamsal nüvesini oluşturan şeyin ortadan kalkmasını varsayarlar. Ranciere, kendi sözleriyle post-demokrasi'yi şöyle tanımlar;

"Post demokrasi demos'tan sonraki bir demokrasinin, halkın görünmesini, yanlış sayılmasını ve tartışmasını ortadan kaldırmış ve dolayısıyla yalnızca devlet mekanizmalarının ve toplumsal enerji ve çıkarların karışımının karşılıklı etkileşimine indirgenebilen bir demokrasinin, hükümet pratiği ve kavram olarak meşrulaştırılmasıdır. ...post demokrasi, devletin biçimleri ile toplumsal ilişkileri durumu arasında hiçbir boşluk bırakmayacak derecede uygun olanın pratiği ve teorisidir" (Ranciere, 2005: 141).

Ranciere'nin burada farklı bir söz dağarcığı kullanarak vurguladığı, *siyasal kuran ve demokratik siyasete içsel dinamiklerini kazandıran husumet boyutunun post-politik yaklaşım tarafından silinmekte olduğudur*. (Mouffe, 2010: 38) Temel itirazının çokluğun 'bir' içerisinde erimesi olduğunu söyleyebileceğimiz Ranciere'nin liberal demokrasi kavramına tepkisi de buradan gelir. Klasik anlamda özgürlük, adalet ve eşitlik gibi kavramlarla birlikte tanımlanan liberal demokrasiyi sorgulayan Ranciere, bu şekilde bir tanımlamanın yanlış olduğunu iddia eder.

Ranciere'nin bu bakış açısında, Zizek'te ve Lacan'da var olan tamamlanmamış özne anlayışının yansımalarının görülmekte olduğu iddia edilebilir. Sürekli iki arada bir derede yüzen bu 'tamamlanmamış özneler' sebebiyle 'biri' 'çokluğun' içinde eriten kümülatif kimliklerden bahsetmek de mümkün değildir. İnsani eylemliliğin çokluğu ve uyuşmazlığından dolayı onları tek birçokluk (halk, sınıf...) kategorisine sokmak yanlış olacaktır. Zaten, Ranciere'e göre demokrasinin açmazı da buradan gelmektedir. Yani

⁶ Bu açıdan, Laclau ve Mouffe'la benzerliği gözden kaçmayacak düzeydedir

demokrasinin iddia ettiği siyasal eşitliği sağlama asla başarılamayacak ve ulaşılamayacak bir şeydir.⁷

Platon ve Aristo'nun demokrasi tanımını⁸ modernize eden, çağımıza uyarlayan Ranciere'e göre, eylemlerinin bir kalıp içine oturtulmasının mümkün olmadığı öznel kavramını, bir halkla özdeşleştirmek imkansız bir yaklaşımdır. Dolayısıyla özdeşleşme dediğimiz bu süreç, yani halkın ya da sınıfın özne olarak kabul edilip bu şekilde tanımlanması yanlış bir ifade tarzıdır. Bu anlamda hem sosyalistlerin, hem de liberallerin demokrasi tanımının- bir özneleşme üzerine, ya da özdeşleştirme üzerine oturtulmasını temel almaları açısından- birbirine benzediğini söyleyen Ranciere'ye göre, bu iki yaklaşım da sorunludur. Yani Ranciere, sosyalistlerin ya da komünist bir yönetim idealinde olanların, tıpkı liberaller gibi aynı demokrasi tanımından - eşitlik, özgürlük vs. gibi aynı kavramlar üzerinden- hareket ettiklerini belirtir ve aynı hatayı yaptıklarını söyler.

Ranciere, demokrasinin günümüzde eşi benzeri görülmedik bir mutabakata konu olduğu yönündeki yaygın düşünceye de katılmaz. Dolayısıyla alışıldık kabulden çok farklı bir demokrasi anlayışı olduğu söylenebilir. Ranciere'nin savunduğu şey "*demokrasinin ne bir yönetim biçimi, ne de bir toplumsal hayat modasına indirgenemeyeceğidir*" (Hazan, 2010: 81). Demokrasiyi, sıradan ve bilinen anlamıyla alınsa bile, kelimenin değeri konusunda mutabakat olduğu kanısında değildir. Ranciere bir tarafta net biçimde demokrasi, öbür tarafta totalitarizmin hakim olduğu soğuk savaş dönemine kıyasla, Berlin duvarının yıkılmasından bu yana kendine "demokrasi" diyen ülkelerde bile tanıklık edilen şeyin aksine demokrasi konusunda bir tür güvensizlik ve alay olduğunu söyler. "*Sözcüğün ortaya çıktığı günden itibaren bir mutabakat varsa, o da demokrasinin farklı, hatta bazen de karşıt şeyleri anlattığı konusundadır.*" (Hazan, 2010: 82) diyen Ranciere, bu görüşünü desteklemek için de birkaç demokrasi tanımına başvurur:

"Demokrasinin yönetim biçimi olmadığını, canlarının istediği gibi davranmak isteyen insanların paşa gönlünün buyruğu olduğunu söyleyen platonla başlar bu iş; demokrasi iyidir hoştur diyen ama demokratların demokrasiyi uygulamasını önlemek gerektiğini söyleyen Aristoteles ile

⁷ Bu ifadenin Chantal Mouffe'un radikal demokrasi tanımıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bilindiği üzere, Mouffe 'radikal demokrasi' kuramında çatışan unsurların birbirlerini düşmanlar olarak görmek zorunda ol olmadığını belirtir. Taraflar dost olmak zorunda da değildirler. Mouffe dost-düşman ilişkilerinden çıkabilmek için husumet modelini önerir.

⁸ Demokrasi üzerine sistematik bir şekilde kafa yormuş ilk düşünür olan Platon'a göre demokrasi, en az iyi olan siyasal düzendir; çünkü demokrasinin bir sapması olan okhlokrasiye (kitlenin egemenliğine) kolayca dönüşebilir, böylece de en kötü siyasal düzen olan tiranlığa (zorbalığa) götürebilir. Platon, demokrasi "çok hoş bir siyasal düzendir, anarşik ve rengarenktir, eşit olanlara ve olmayanlara aynı şekilde, ayırım yapmaksızın, bir tür eşitlik atfeder" der. Aristoteles için demokrasi, en iyi siyasal düzen saydığı politeianın bir sapmasıdır: demokrasi yoksulların çıkarlarını, yani yurttaşların yalnızca bir kısmını korur; diğer sapkın kamu düzeni biçimleri gibi o da, ortak yararı korumaz. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/75ozelioannaKucuradi.pdf>.

devam eder; modern çağda da Churchill'in ağızlarına sakız olmuş malum sözleriyle yeniden alevlenir. Demokrasi en kötü rejimdir, ama insanlık daha iyisini hala bulamadı. Dolayısıyla kavramı bölme mutabakatından başka bir mutabakat olduğuna inanmıyorum" (Hazan, 2010: 82).

Böylece Ranciere, kavramın bölünmüş olduğunu ve herkes tarafından kabulden ileri gelen mutabakat dışında herhangi bir mutabakat olmadığına yönelik mevcut düşüncesini bu örneklerle desteklemiş olur.

Kelimeler üzerine verilen mücadelenin önemli olduğu kanaatinde olan Ranciere'e göre demokrasi kelimesinin değişik şeyleri dile getirmesi normaldir. Demokrasi kelimesinin yıpranmış olduğunu kabul eden ve yerine bunu karşılayacak herhangi bir kelime arayışına giren Ranciere sorar: " *Demokrasi yerine daha iyi bir kelime bulsak isterim tabi ama hangisi daha iyi eşitlikçilik mi? Aynı şey değil. Demokrasi; eşitsizliğin barındığı eşitliktir.*" (Hazan, 2010: 83).

Ranciere, demokrasiyi toplumun erişmesi gereken bir ideal gibi görmez. Ona göre *eşitlik ulaşılabilecek bir amaç değil, sadece kabul edilen bir varsayımdır* (Hazan, 2010: 84). Bu cümleyle Ranciere'nin söylemeye çalıştığı şey şudur: halkın iktidarı iktidar uygulamaya hiçbir şekilde hakkı olmayan kişilerin iktidarı anlamındaki demokrasi, politikayı düşünülebilir kılan temeldir. Yani Ranciere'e göre şayet iktidar en bilgililerin, en güçlülerin ya da en zenginlerin elinde dönüyorsa, politika diye bir şey de yok demektir. Demokrasiyi eşitlikçi bir önkabul olarak gören Ranciere'e göre oligarşik bir rejim bile kendini bu ön kabulde az çok meşrulaştırmak zorundadır.

Kısacası, Ranciere demokrasinin tanımını sorgular ve demokrasi denilen şey nedir? Bugün önümüze ideal olarak konulan, eşitlik özgürlük gibi tanımlardan yola çıkılarak tanımlanmaya çalışılan demokrasi gerçekten bu ideallere ulaşmamızı sağlayacak bir siyaset yapma biçimi midir? gibi sorulara yanıt arar. Ranciere'nin bu sorgulama sırasında birçok düşünürden feyz aldığı son derece aşikardır.

Sonuç

Jacques Ranciere'nin siyasete, demokrasiye ve siyasal olana ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışmada görüldüğü gibi, Ranciere klasik siyaset felsefesinin temsilcilerinden olan Aristoteles ve Platon başta olmak üzere birçok düşünürden etkilenmiş bir filozoftur. Benzer şekilde, Ranciere'in çağdaş siyaset felsefesinin temsilcileri olan çok sayıda düşünürden etkilendiği de fark edilecektir. Ranciere, klasik siyaset felsefesi geleneğini temel alıp, bunlara Carl Schmitt'ten 'siyasal-siyaset ayrımını' ekler. Mouffe ve Laclau'nun 'husumet boyutu'⁹ düşüncesini ödünç alan, Gilles Deleuze'un 'halk eksiktir'¹⁰

⁹ Mouffe ve Laclau, dost ve düşman ikiliğinden çıkabilmek için "husumet modelini" önerir. Husumet modeli çatışan tarafların, çatışmanın rasyonel bir çözümü olmadığını kabul

ifadesini biraz daha keskinleştiren ve 'halk eksiktir'den öte, halk kavramının içi doldurulamaz diyen; sonuç itibariyle de tüm bu düşünceleri kendi düşünceleriyle harmanlayarak, özgün bir siyaset felsefesi anlayışı geliştirmeye çalışan bir düşünür olarak tanımlanabilir.

Ranciere, siyasal felsefenin düşünme nesnesi olarak görmesi bakımından Badiou ve Zizek'le benzerlik gösterir. Çalışma içerisinde de vurgulandığı gibi, bir şeyin ilkelerini ortaya koymak demek onun varlık sebebini, yani ontolojik olarak neden var olduğunu konuşmak demektir ve 'siyasal olan' da buraya aittir. Siyaset ise, Schmitt'in de sözünü ettiği gibi, gündelik hayata ilişkin olandır; parti politikaları, seçimler, kısacası iktidarın mutfağı olarak adlandırılan kısım da buraya aittir.

Badiou, Zizek ve Ranciere gibi düşünürlerin savundukları anlayış şu şekilde ifade edilebilir: Siyasal olan ilkeler üzerine konuşmaksa, bu anlamıyla sadece ve sadece siyaset felsefesinin nesnesi olabilir; çünkü bir gerçeklik olarak mevcut değildir. Siyasal olan, düşünürler tarafından, bir şekilde siyasetin içinden çıkarılır. Ranciere'nin demokrasiyi bir sorunsal haline getirerek, onu siyasal olan biçiminde formüle edip, kendi felsefesinin nesnesi haline getirmesi bu yaklaşımla açıklanabilir. Kısacası, siyasal olanı açıklamaya çalışan Ranciere'nin odak noktası, siyaset sahnesidir. Dolayısıyla, Ranciere'nin, eserlerinde sıklıkla Fransa'daki seçim örneği ve adayların vaatleri üzerinden hareket etmesi şaşırtıcı değildir.

Badiou ve Zizek de 'siyasal olan'ı, tıpkı Ranciere gibi siyaset sahnesinden seçtikleri popüler örnekler üzerinden hareket ederek tanımlamaya çalışırlar. Örneğin, Badiou, *Sonsuz Düşünce* isimli kitabında, Sovyetler Birliği'nde yaşanan komünizm deneyimi ve 11 Eylül saldırıları üzerinden hareket ederek biz-onlar ikiliğini inceler. Terörizme de değinen, Badiou 'siz doğulu teröristler, biz medeni batılılar' şeklinde ifade bulan yaklaşımda *kastedilen biz de kim?* (Badiou, 2006: 101) diyerek, kitabında dikkat çekici bir sorgulamaya yer verir. Benzer şekilde, Zizek de eserlerinde, popüler örneklerle felsefi-siyasal meseleleri beraberce değerlendiren bir düşünürdür. "*Zizek metinlerine bakılacak olunursa; karşımıza çıkan temel karakteristiklerden birinin, siyasal olanın hakiki anlamını ortaya koymaya yönelik bir çaba ve siyasal olanın içeriksizleştirilmesine yönelik güçlü bir itiraz olduğunun söylenmesi gerekir*" (Türk, 2010: 8). Zizek'e göre hakiki siyaset, özgürlük imkanlarını saklı tutan bir siyaset alanıdır ve bu mücadele alanını anlamak siyasal öznelere konumlarını yeniden düşünmekle mümkündür. Bu amaçla hareket eden Zizek, günümüzde adına siyasal dediğimiz şeyin güçlü bir biçimde içeriksizleştirilmeye çalışıldığı iddiasındadır.

etmelerinin yanı sıra, karşılıklı olarak muhaliflerinin meşruiyetini tanıdıkları bir 'biz' ve 'onlar' ilişkisidir. Yani, bu radikal demokrasi düzleminde taraflar düşman değil, "hasımdır".

¹⁰ Deleuze'a göre minör politika 'halk eksiktir' kurucu koşuluyla başlar. Deleuze'un temel problemi; günümüzde hakim olan büyük anlatılar ve teorilerdir, bu açıdan Deleuze'un 'minör politika' düşüncesiyle gerçekleştirmeye çalıştığı şey, yaşam karmaşasına uygun yeni bir politika üretmektir.

Bunların yanı sıra, Badiou, eşitliği barındıran liberal demokrasi kavramını tamamen kurgudan ibaret görmesi bakımından da, Ranciere ile benzerlik gösterir. Badiou'nun konuya ilişkin yorumu şu şekildedir:

"... Eğer Afrika'da doğmuşsanız olsa olsa otuz yıl yaşarsınız, Fransa'da doğmuşsanız seksen yıl. Çağdaş 'demokratik dünya' böyledir. Ama aynı zamanda(ve insanların zihin ve kalplerinde demokrasi kurgusunu canlı tutan da budur), eşitlikçi bir dogma da vardır; metalarla yüz yüzelik içinde görünürde eşitlikler bu. Aynı ürün her yana sunulur..." (Badiou, 2006: 113-114).

Badiou, uygar dünyayı "demokrasi kurgusunun gasp ettiği dünya" olarak yorumlar. Düşünürün demokratlara ilişkin görüşlerini ise şu ifadesinde görmek mümkündür:

"Dünyalar arasında bir hiyerarşi yaratılmıştır. Batılı beyaz adam her zamanki gibi bu hiyerarşinin tepesindedir. Aşağıda yer alan dünyaların insan görünümlü canlıları, cehennemlerinden kaçmak arzusunda dırlar. Nereye kaçıyorlar bu kitleler? Demokratların bulunduğu yere, dünyaya hükmeden ve kendisinin yerine başka birilerinin çalışmasına muhtaç olan demokratların ülkesine" (Badiou, 2004: 16).

Zizek de, Badiou ve Ranciere gibi, eserlerinde sıklıkla demokrasi kavramı üzerinde durur. "*Demokrasi bugün gerçekten ne anlama gelir?*" sorusu Zizek için önemlidir (Türk, 2010: 17). Zizek'e göre, umut, özgürlük ve eşitlik vaatleriyle gelen demokrasi ancak kolektif yönetim ve ortak çıkarlar göz ardı edilerek sermaye tarafından yönetilen bir toplum oluşturduğunu belirtir. Zizek için demokrasi, sadece "itaat edilen belli kuralları kabullenmek", "eylemden kaçmaya yönelik bir oportünizmle malul olmak", "gerçek karar alışı süreçlerini ört-bas etmek gibi özellikleri bünyesinde taşıyan bir karakteristiğe sahiptir ve "bu karakteristik, son dönemde yeniden güçlenen, "yalnızca demokrasi için yeterince olgun olanlar"ın demokrasiye hakkı olduğu gibi bir bakıştan beslenir" (Türk, 2010: 17).

Ranciere'nin diğer düşünürlerle çok sayıda benzerliğinin olduğunu ortaya koyan bu ifadelerden sonra, bir noktaya daha mutlaka vurgu yapılması gerekmektedir. Ranciere, tıpkı çalışma içerisinde sıklıkla atıfta bulunulan diğer düşünürler gibi, sorgulamasının sonunda ne 'olması gereken budur' şeklinde ortaya koyduğu bir çıkış yolu göstermekte, ne de herhangi bir çözüm önerisine işaret etmektedir. Esasen sorgulamaya da bu amaçla başlamadığı söylenebilecek olan Ranciere'ye göre aslolan 'sadece düşünmek, üzerinde kafa yormak ve yorumlamaya çalışmaktır'. Dolayısıyla Ranciere örneğine bakılarak içinde yaşadığımız yüzyıl, 'felsefenin dönüşünün yüzyılı' olarak adlandırılabilir.

Kaynakça

- Arditi, B., 2010, *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Badiou, A., 2006, *Sonsuz Düşünce*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Badiou, A., 2004, *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Demirkent, D., 2010, *Kürt Siyaseti Üzerinden Ranciere*, [http://www.birgun.net/book_index.php?news_code=1263565856&year=2010&month=01&day=15], e. t. 24.04.2011.
- Ercan, F., 2007, *Dar Alanda Paslaşmalar: Siyasal olan ve Siyasal Alan Üzerine Düşünceler*, [http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=14023], e. t. 27.04.2011.
- Güzel, M., 2007, *Siyasalin Kıyısında Demokrasiyi Taşlamak*, [http://www.stargazete.com/mobil/acikgorus/siyasalin-kiyisinda-demokrasiyi-taslamak-haber-7694.mob], e. t. 23.04.2011.
- Hazan, E., 2010, *Demokrasi Ne Alemde?*, Metis Yayınları, İstanbul, [http://www.metiskitap.com/scripts/catalog/Author.asp?ID=24166], e. t. 27.04.2011.
- Kılıç, S., 2011, *Hiç Bilen ile Bilmeyen Bir Olmaz mı?*, [http://www.metiskitap.com/Scripts/Catalog/Text.asp?ID=13309&BID=1996], e. t. 24.04.2011.
- Mouffe, C., 2010, *Siyasal Üzerine*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öz, H., 2011, *Jacques Ranciere Bilgi Poetikasını Çözümüyor*, [http://yenisafak.com.tr/KulturSanat/?i=310651], e. t. 23.04.2011.
- Ranciere, J., 1997, *Democracy Means Equality*, [http://www.radicalphilosophy.com/default.asp?channel_id=2190&editorial_id=10429], e. t. 27.04.2011.
- Ranciere, J., 2009, *Filozof ve Yoksulları*, Metis Yayınları, İstanbul.
- _____, 2007, *Siyasalin Kıyısında*, Metis Yayınları, İstanbul.
- _____, 2005, *Uyuşmazlık, Politika ve Felsefe*, Aralık Yayınları, İzmir.
- Türk, B., 2009, "Slavoj Zizek Düşüncesinde Liberalizm ve Özgürlük Sorunu," *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 119: 5-29.
- Yazıcı, G., 2009, *Emeğin Metafizigi*, [http://www.metiskitap.com/Scripts/Catalog/Text.asp?ID=12748&BID=1996], e. t. 23.04.2011.